

Ks. Grzegorz W ó j c i k, *Los człowieka po śmierci w świetle „Enarrationes in Psalmos” św. Augustyna*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki. Recenzenci: prof. dr hab. Jerzy Wojtczak-Szyszkowski (Uniwersytet Warszawski), ks. dr hab. Piotr Szczur, prof. KUL.

Myśl eschatologiczna była obecna u Ojców i pisarzy chrześcijańskich od początku istnienia Kościoła. Niniejsza dysertacja nie bierze jednak za przedmiot eschatologicznych poglądów poprzedników św. Augustyna, lecz koncentruje się na jego najobszerniejszym dziele, jakim są *Enarrationes in Psalmos* („Objaśnienia Psalmów”). Jan Paweł II stwierdził, że: „Znana jest miłość Augustyna do Pisma Świętego. [...] Studiuje i chce, aby studiowano całe Pismo Święte”¹. *Enarrationes in Psalmos* są: „jedynym kompletnym wykładem Psalmów w literaturze patrystycznej”². Stanowią one zbiór homilii zarówno wygłoszonych, jak i podyktowanych oraz komentarzy do Księgi Psalmów³. Adresatem tych objaśnień był lud wierny północnej Afryki, co pozwala nam wnioskować, że zawierają one sprawdzoną naukę chrześcijańską tamtego czasu, a nie jedynie teologiczne hipotezy. M. Simonetti zauważa, że: „[...] «Psalmy» ze swą treścią prostą i już samą przez się budującą nadawały się bardzo dobrze do nauki moralnej i doktrynalnej”⁴. Rozmiar tego dzieła umożliwił z kolei odnalezienie w nim wielu zagadnień związanych z interesującą nas eschatologią. Nie chodzi tylko o ilość stron, lecz o to, co syntetycznie ujął E. Stanula pisząc, że: „Objaśnienia» należy traktować jako «Summę» teologiczną czasów patrystycznych oraz jako pewnego rodzaju skrót myśli św. Augustyna”⁵.

W pracy nad tekstem *Enarrationes in Psalmos* oparto się na wydaniu tego dzieła w serii *Corpus Christianorum. Series Latina*, t. 38-40. Przy opracowywaniu niniejszej dysertacji została zastosowana metoda analityczno-syntetyczna, według której najpierw odnaleziono w tekście *Enarrationes in Psalmos* fragmenty dotyczące pośmiertnych losów człowieka, następnie zebrano je razem i poddano analizie. Kolejno została dokonana synteza całości tematyki eschatologicznej obecnej w dziele biskupa

¹ *Epistula Apostolica „Augustinum Hipponensem” XVI saeculo a conversione expleto Sancti Augustini episcopi atque Ecclesiae doctoris* (28 VIII 1986), AAS 79(1987), s. 137-170, tłum. pol., za: *List Apostolski „Augustinum Hipponensem” w 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna biskupa i doktora Kościoła*, VoxP 8(1988), z. 14, s. 43.

² Por. F. D r ą c z k o w s k i, *Patrologia*, Pelplin–Lublin 1999, s. 376; H. R. D r o b n e r, *The Fathers of the Church. A Comprehensive Introduction*, tłum. ang. S. S. Schatzmann, Peabody 2007, s. 414.

³ Por. D r ą c z k o w s k i, dz. cyt., s. 376; D r o b n e r, dz. cyt., s. 414.

⁴ *Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej*, tłum. T. Skibiński, Kraków 2000, s. 358.

⁵ *Od redakcji*, w: Św. A u g u s t y n, *Objaśnienia Psalmów*, oprac. E. Stanula, tłum. J. Sulowski, PSP 37, Warszawa 1986, s. 3.

Hippony. Przydatna w rozumieniu tekstu oraz w wyznaczaniu pola semantycznego poszczególnych terminów była również metoda filologiczna.

Biorąc pod uwagę zawartość merytoryczną, dokonano podziału na cztery rozdziały, z których każdy obejmuje kilka paragrafów. Czasami rozdzielają one kwestie ujmowane przez pasterza Kościoła w Hipponie łącznie, jak na przykład przyjście Pana na końcu czasów. Uczyniono tak, aby zachować przejrzystość wywodu.

W pierwszym rozdziale przedstawiono wydarzenia mające nastąpić u kresu czasów. Ukazano, że w ujęciu autora *Enarrationes in Psalmos* nadejście Pana będzie czymś dobrym dla sprawiedliwych, a jednocześnie zapowiedzią kary dla bezbożnych. Św. Augustyn nie podejmuje prób precyzyjnego określania daty dnia Pańskiego, a co więcej, wyjaśnia, że nieznanie tego terminu jest dla nas pożyteczna. Skłania to wiernych do czuwania, aby nadchodzący Pan nie zastał ich nieprzygotowanymi na Jego nadejście. Przywołując postać Antychrysta, który objawi się u kresu czasów, Hipponczyk ogranicza się w zasadzie do tego, co wiemy o nim z tekstu Pisma Świętego.

Wiele miejsca poświęcono tak ważnemu dla naszego autora zagadnieniu zmartwychwstania. Wskazuje on na kluczową rolę Chrystusa – Głowy, który jest gwarantem zmartwychwstania wierzących. Uwzględnił przy tym także duchowy wymiar zmartwychwstania, które jest wyzwoleniem ze strefy grzechu i śmierci. Daje odpór poglądom negującym zmartwychwstanie umarłych, a jednocześnie podaje argumenty przemawiające za jego możliwością.

Drugi rozdział stanowi zbiorcze ujęcie nauczania biskupa Hippony na temat Sądu Ostatecznego. Chociaż sam termin „Sąd Ostateczny” nie pojawia się zbyt często w *Enarrationes in Psalmos*, to jednak o nim właśnie naucza nasz autor. Sąd ten nastąpi na końcu czasów i będzie ostatecznym rozstrzygnięciem losu człowieka. Wprawdzie ludzie już bezpośrednio po śmierci będą doznawać skutków swoich czynów dokonanych za życia ziemskiego, będą się radować albo cierpieć męki, jednak pełne szczęście albo cały ogrom męki czeka ich dopiero po zmartwychwstaniu i Sądzie Ostatecznym. Pasterz Kościoła w Hipponie przestrzega przed próbami oddzielania dobrych od złych tutaj na ziemi, wzywając, żeby zostawić to Bogu. Bóg w swoich wyrokach się nie pomyli i każdy otrzyma to, na co zasłużył.

Istotne jest, na jakim fundamencie się buduje podczas ziemskiego życia, na Chrystusie, czy też nie. Wprawdzie autor *Enarrationes* dopuszcza możliwość oczyszczenia „jakby przez ogień” (1 Kor 3, 15), jednak przestrzega, że nie będzie ono wolne od strasznych cierpień. Trudno orzec, czy jego zdaniem zbawionych będzie więcej, czy mniej niż potępionych. Unikając zdecydowanych wypowiedzi na ten temat, chce przede wszystkim zachęcić swoich wiernych do żalu za popełnione grzechy.

W trzecim rozdziale przedstawiono niebo będące według św. Augustyna ojczyzną wierzących, do której wracają oni z wygnania spowodowanego przez grzech. Już tu, na ziemi, jesteśmy obywatelami nieba, a będziemy w pełni po czekającym nas sądzie. Naszymi współobywatelami w niebieskim Jeruzalem będą święci aniołowie, których zadaniem jest oddawanie chwały Bogu. To będzie także zajęciem tych, którzy znajdą się w niebie. Pozbawieni wszelkich trosk, wpatrzni w Boże oblicze zostaną przepełnieni miłością do Stwórcy, oddając Mu chwałę. Zarówno nauczając o Sądzie Ostatecznym, jak i o szczęściu wiecznym w niebie, szczególną rolę przyznaje męczennikom. Oni za życia cierpieli męki, lecz teraz już się radują

z przebywania wraz z Chrystusem. To wspaniałe życie w niebie tak bardzo przewyższa naszą zdolność pojmowania, że nie jesteśmy w stanie sobie wyobrazić ani wyrazić tej pełni szczęścia.

Nie będzie ona jednak udziałem ludzi, o których mowa w rozdziale czwartym. Zostaną poddani cierpieniom duszy, a po zmartwychwstaniu również cierpieniom ciała. Będą skazani na przebywanie wraz z diabłem i jego aniołami. Autor *Enarrationes in Psalmos* naucza, że choćby nie czekały grzeszników żadne inne kary oprócz tej jednej: braku oglądania Boga, to świadomość tego losu powinna ich skłaniać do płaczu. Wielokrotnie i z mocą wzywa do nawrócenia, przestrzegając, że męki piekielne będą konsekwencją czynów dokonanych w obecnym życiu. Zwraca się do Żydów i donatystów, aby przez swoje nawrócenie oddalili od siebie groźbę czekającego ich wiecznego potępienia. Tak więc św. Augustyn głosi, że ludzie mogą się nawrócić i to od ich uczynków zależy ich przyszły los. Jedynym człowiekiem, co do którego wyraża pewność, iż został potępiony, jest Judasz.

Jak stwierdził H. Pietras: „Augustyn podejmuje tradycyjne motywy w teologii eschatologicznej”, czyniąc to jednak na swój własny sposób⁶. Odnosił się do nich w niejednym swoim dziele, ale właśnie *Enarrationes in Psalmos*, ze względu na duszpasterski charakter tych objaśnień, dają nam możliwość spojrzenia na ugruntowane przekonania biskupa Hippony. W swoich homiliach do Psalmów stara się on unikać hipotez, a przedstawiać pewną naukę Kościoła, chociaż czasem korzysta także z różnych koncepcji filozoficznych. Na przykład sięga do stoickiego motywu *incendium mundi* („pożaru świata”) oraz do arystotelesowskiej koncepcji miejsca właściwego, którą odnosi do zdążającego ku niebu Kościoła.

W niniejszej dysertacji usiłowano przedstawić całość nauczania św. Augustyna na temat pośmiertnego losu człowieka na podstawie wyżej wzmiankowanego dzieła. Podjęto próbę zrekonstruowania systemu eschatologii. W tym miejscu należy przypomnieć, że celem autora *Enarrationes in Psalmos* nie było ukazanie systematycznej nauki na ten ani na żaden inny temat. Jedyne, co systematycznie przedstawiał, to samą Księgę Psalmów. Tak więc połączenie zawartej tam myśli eschatologicznej w jeden system jest próbą autora niniejszej dysertacji, a nie autora *Enarrationes*.

Wiąże się z tym kolejna kwestia. Dla potrzeb rekonstrukcji systemu eschatologii biskupa Hippony starano się unikać w tym opracowaniu powtórzeń, chociaż – czasem – były one niezbędne. Nie oddaje to stopnia zainteresowania Hipponczyka poszczególnymi sprawami. Powraca on bowiem do niektórych kwestii wielokrotnie, podczas gdy o innych zagadnieniach wspomina tylko raz. Z częstotliwości wzmianek na określony temat i z częstego odwoływania się do danej perykopy biblijnej można wnioskować, jaką wagę miały one dla św. Augustyna. Natomiast w niniejszej dysertacji nie może to być wystarczająco widoczne ze względu na wspomnianą wyżej chęć uniknięcia powtórzeń. Pewien obraz daje tu ilość umieszczonych w przypisach odwołań do danego tekstu *Enarrationes in Psalmos*.

Należy jeszcze raz przypomnieć, że niniejsze opracowanie stawiało sobie za cel przedstawienie nauczania św. Augustyna na temat losu człowieka po śmierci w świetle *Enarrationes in Psalmos*. Jest to dzieło bardzo obszerne, dające ogłęd całości jego

⁶ *Eschatologia Kościoła pierwszych czterech wieków*, Kraków 2007, s. 118.

nauczania, ale jednak tylko jedno dzieło. Aby odpowiedzieć na pytanie: Czy jego poglądy tu prezentowane są całkowicie zgodne z tymi, które przedstawia w innych dziełach, należałoby przestudiować je wszystkie. Można domniemywać, że w wielu kwestiach jest tak rzeczywiście, ponieważ sprzyja temu pastoralny, a nie akademicki charakter „Objaśnień Psalmów”.

Ponadto, ze względu na ostrożność biskupa Hippony, którą starał się zachować w homiliach przy podejmowaniu kwestii szczególnie trudnych, niektóre jego poglądy zostały przedstawione w innych jego dziełach, ale nie w *Enarrationes in Psalmos*. W niniejszej dysertacji stwierdzono, że dotyczy to przynajmniej jednego zagadnienia. Otóż opierając się jedynie na tekście „Objaśnień Psalmów”, nie moglibyśmy stwierdzić, co według Hipponczyka będzie udziałem ludzi, których czeka oczyszczenie „jakby przez ogień”, pomiędzy ich śmiercią a powszechnym zmartwychwstaniem. Jesteśmy w stanie odpowiedzieć na to pytanie dopiero sięgając do *De civitate Dei*. Tylko na podstawie *Enarrationes* można by uważać, że ludzie odpokutują swoje winy dopiero podczas Sądu Ostatecznego, kiedy to zostaną poddani oczyszczeniu przez ogień. Natomiast *De civitate* zawiera wypowiedź świadcząca o tym, iż będą oni odpokutowywać swoje winy jeszcze przed Sądem Ostatecznym.

Św. Augustyn, zwracając uwagę na trynitarny wymiar wydarzeń związanych z ostatecznym losem człowieka, podkreśla szczególną rolę Jezusa Chrystusa. Chrystus jest według niego nie tylko wzorem i przykładem zmartwychwstania, lecz to od więzi z Nim zależy, czy ktoś osiągnie wieczne zbawienie, czy potępienie. Z aspektem chrystologicznym wiąże się aspekt eklezjologiczny. Chrystus jest Głową Kościoła, który jest Jego Ciałem. To, co stało się udziałem Głowy, będzie także udziałem Ciała. Hipponczyk dostrzega społeczny wymiar zbawienia w niebie. Głosi nie tylko naukę o zbawieniu jednostki, ale wspomina też o tym, że wszyscy mieszkańcy nieba będą stanowić jeden lud, jedną społeczność.

Nauczanie św. Augustyna, zawarte w *Enarrationes in Psalmos*, jest przede wszystkim głosem pasterza Kościoła, który dokłada starań, aby powierzeni jego pieczy wierni osiągnęli niebo. Mając świadomość tego, że nie wszyscy ludzie przyznający się do Kościoła żyją według Ewangelii, wszystkich wzywa do nawrócenia. Przepowiadając Sędziego, który oddzieli ziarno od plew, usiłuje tak wpłynąć na słuchaczy, aby znaleźli się pośród ziarna. Wzywając do wytrwałości, niesie wiernym nadzieję, której podstawą jest to, że nadchodzącym Sędzią nie będzie ktoś obcy, lecz oblubieniec Kościoła – Chrystus, ten sam, którego chrześcijanie przyzywają słowami: „Przyjdź królestwo Twoje”.

Treść pracy

I. Przyjście Pana na końcu świata i zmartwychwstanie umarłych. 1. Koniec świata, 2. Przyjście Pana, 3. Zmartwychwstanie umarłych, **II. Sąd Ostateczny.** 1. Postać sędziego, 2. Oddzielenie dobrych od złych, 3. Ocalenie „jakby przez ogień” (1 Kor 3, 15), 4. Nagroda i kara, **III. Niebo.** 1. Określenia i opis nieba, 2. Mieszkańcy nieba, 3. Życie człowieka w niebie, **IV. Piekło.** 1. Określenia i opis piekła, 2. Diabeł i jego aniołowie, 3. Los człowieka w piekle.

Ks. Grzegorz Wójcik